

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС І КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

УДК 342.9:615.07

Б.Є. Лук'янчиков,
кандидат юридичних наук, доцент
Ю.В. Вересенко

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ
ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ З ВИЯВЛЕННЯ У ВОДІЇВ
ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ОЗНАК АЛКОГОЛЬНОГО
ЧИ НАРКОТИЧНОГО СП'ЯНІННЯ АБО ПЕРЕБУВАННЯ
ПІД ВПЛИВОМ ЛІКАРСЬКИХ ПРЕПАРАТІВ,
ЩО ЗНИЖУЮТЬ УВАГУ ТА ШВИДКІСТЬ РЕАКЦІЇ**

Стаття присвячена аналізу нормативного регулювання та організації діяльності Національної поліції щодо виявлення водіїв, які керують транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або знаходяться під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Висвітлюються юридичні та фактичні підстави проведення огляду на стан сп'яніння, його види, учасники цієї дії, використання спеціальних знань та засобів під час його проведення, порядок оформлення результатів огляду на стан сп'яніння.

Ключові слова: *алкогольне сп'яніння, наркотичне сп'яніння, лікарські засоби, стан сп'яніння, візуальні ознаки стану сп'яніння, медичний огляд, підстави проведення огляду особи, спеціальні знання, протокол, акт, висновок експерта.*

Стаття посвящена анализу нормативного регулирования и организации деятельности Национальной полиции по выявлению водителей, которые управляют транспортными средствами в состоянии алкогольного, наркотического и другого опьянения или находятся под воздействием лекарственных препаратов, снижающих внимание и скорость реакции. Раскрываются юридические и фактические основания проведения осмотра с целью установления состояния опьянения и его вида. Определены участники данного осмотра и акцентировано внимание на использовании специальных знаний и научно-технических средств при его проведении, предложен порядок оформления результатов осмотра на предмет состояния опьянения.

Ключевые слова: *алкогольное опьянение, наркотическое опьянение, лекарственные препараты, состояние опьянения, специальные знания, протокол, акт, заключение эксперта.*

Paper is devoted to the study of the statutory regulation and the activity arrangement of the National Police concerning the detection of the drivers driving in the state of alcohol intoxication, drug intoxication or other intoxication or the drivers intoxicated from the medicinal drugs depressing the attention and the speed of reaction. Legal and factual grounds for the holding an inspection to fix the state of intoxication and its form are revealed. The participants of this inspection and the application of special knowledges

and the research and technology means are defined; the procedural formalities to fix the results of the inspection concerning the state of intoxication are suggested.

Keywords: *alcohol intoxication, drug intoxication, drugs, state of intoxication, signs of visible intoxication, medical examination, reasons to justify the examination of a person, special knowledges, record, act, expert evidence*

Аналіз наукової літератури і слідчої практики свідчить, що кількість виявлених кримінальних правопорушень пов'язаних із керуванням транспортними засобами особами, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння неухильно збільшується. Так, загальна кількість кримінальних правопорушень зареєстрованих у 2013, 2014 та 2015 роках складала 563560, 529139, 565182, а злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту, відповідно – 19722, 24700, 24035, з яких у стані алкогольного сп'яніння, відповідно по роках, 1559, 1539, 1167 [1]. Статистичні данні департаменту ДАІ України за останні роки також свідчать про невинне зростання правопорушень, пов'язаних із керуванням транспортними засобами в нетверезому стані, навіть попри зменшення загальної кількості дорожньо-транспортних пригод. Так, у 2009 р. зареєстрована кількість дорожньо-транспортних пригод склала 229885, з них керування в нетверезому стані 1631, у 2010 р. – 204242 та 1263, у 2011 р. – 186225 та 1831, у 2012 р. – 196410 та 2023, у 2013 р. – 191010 та 2188, у 2014 р. – 153217 та 2344, у 2015 р. – 134193 та 2358 [2]. Вважаємо, що для об'єктивного оцінювання ситуації на дорогах Україні слід враховувати останні події в країні, відсутність статистичних даних з величезної території анексованого Криму та зони АТО на Донбасі.

Зрозуміло, що успішна боротьба поліції із зазначеним видом правопорушень тісно пов'язана з їх професійною майстерністю, досконалим знанням нормативної бази, вмінням застосовувати спеціальні криміналістичні знання і прилади, новітні методичні рекомендації як самостійно, так і з залученням для цього осіб, які мають спеціальні знання.

Діяльність працівників поліції щодо виявлення та документування фактів перебування водія у стані алкогольної або наркотичної залежності регулюється низкою нормативних актів.

Так, у ст. 129 Кодексу України про адміністративні правопорушення міститься припис про недопущення до керування транспортними засобами або суднами водіїв чи судноводіїв, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції, або осіб, які не мають права на керування транспортним засобом, а ст. 130 забороняє керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції.

Закон України “Про Національну поліцію” в п. 11 ст. 23 прямо вказує, що Національна поліція регулює дорожній рух та здійснює контроль за дотриманням правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі, а ст. 32 передбачає перевірку документів особи, якщо її зовнішні ознаки, або дії дають достатні підстави вважати, що особа причетна до вчинення правопорушення, тобто керування транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного сп'яніння.

У законі України “Про дорожній рух” зазначається, що Правила дорожнього руху доповнено пунктом 2.4-2 згідно з Постановою КМ № 879 від 27.06.2007. У пункті 2.5 визначено, що водій повинен на вимогу працівника поліції пройти в установленому порядку медичний огляд для визначення стану алкогольного

сп'яніння, впливу наркотичних чи токсичних речовин; у пункті 2.6 говориться про позачерговий медичний огляд з метою визначення здатності безпечно керувати транспортним засобом і про перевірку знання цих Правил та навичок водіння. Пункт 2.9 містить заборону водієві а) керувати транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння або, перебуваючи під впливом наркотичних чи токсичних речовин; а також б) керувати транспортним засобом у хворобливому стані, у стані стомлення, а також перебуваючи під впливом лікарських препаратів, що знижують швидкість реакції і увагу. Пункт 2.10 зазначає, що у разі причетності до дорожньо-транспортної пригоди водій зобов'язаний: є) до проведення медичного огляду не вживати без призначення медичного працівника алкоголю, наркотиків, а також лікарських препаратів, виготовлених на їх основі (крім тих, які входять до офіційно затвердженого складу аптечки).

Кримінальний кодекс України у ст. 276, 286 передбачає кримінальну відповідальність водіїв за порушення правил безпеки руху, а ст. 287 КК України за допуск до керування транспортним засобом особи, яка перебуває в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують її увагу та швидкість реакції. Відповідно до п. 13 ст. 67 КК України стан алкогольного або наркотичного сп'яніння визнається обтяжуючою обставиною.

Закон України “Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними” у ст. 8 передбачає огляд транспортного засобу, вантажу, що в ньому знаходиться, особистих речей водія і пасажирів посадовими особами органів Міністерства внутрішніх справ України і Служби безпеки України на підставі заяв, повідомлень про правопорушення, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин чи прекурсорів, або за наявності про це іншої достовірної інформації компетентних органів.

У разі виявлення речовин, які викликають підозру як такі, що належать до наркотичних, психотропних або прекурсорів і потребують подальшого дослідження, а також наявності у водія чи пасажирів ознак наркотичного сп'яніння транспорт і зазначені особи можуть бути доставлені в органи внутрішніх справ для з'ясування необхідних обставин. У ст. 13 йдеться про провадження медичного огляду та медичного обстеження осіб, які зловживають наркотичними засобами або психотропними речовинами.

Процедура провадження огляду таких осіб регламентується Постановою Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 року № 1103 “Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду”.

Огляду на стан сп'яніння підлягають водії транспортних засобів, щодо яких у поліцейського Національної поліції України виникли обґрунтовані припущення, що вони знаходяться у стані сп'яніння. Обґрунтування такого припущення повинно будуватись на загальновідомих ознаках. Точно з цього приводу зазначає А.А. Музика, немедичне вживання наркотиків часто призводить до фізичних і психічних хвороб організму [3]. Таким чином, поліцейський може візуально розпізнати особу, яка тривалий час вживає наркотики за зовнішнім виглядом, тобто за анатомічними, функціональними і супутніми ознаками [4, с. 103–110]. Найбільше характерні ознаки, за якими можна розпізнавати наркотичні речовини і осіб, які їх вживають, викладені в різноманітних інструкціях та пам'ятках для працівників правоохоронних органів [5].

До них належать: в першу чергу, запах алкоголю з ротової порожнини водія; порушення координації рухів; уривчаста та незв'язна мова, тремор кінцівок (рук, ніг); різка зміна кольору шкіряного покриву людини, яка виявляється в появі плям червоного кольору; швидка і різка та необґрунтована зміна поведінки особи, від агресивної до пригніченої.

До ознак наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, як правило, належать: наявність однієї або одночасно декількох ознак стану алкогольного сп'яніння, звісно, окрім запаху алкоголю з ротової порожнини; постійна посмішка на обличчі, нестримний сміх без поважних причин, при більш сильному отруєнні м'язи тіла розслаблені, віки прикриті, рот трохи відкритий, голова звисає на бік, мала рухомість; різка зміна настрою, від повного умиротворіння до агресивності; змінюється активність рухів, від стану спокою до різких хаотичних рухів; координація рухів порушена; змінюється мова, може бути голосною, уривчастою, швидкою і незрозумілою або уповільненою; обличчя бліде, з жовтуватим відтінком, набрякле; очі блищать, зіниці звужені або навпаки нереально розширені, очні яблука червоного кольору (налиті кров'ю); сухість шкіри і слизової роти, губи сухі, але інколи буває навпаки, тобто спостерігається підвищення слиновиділення; почервоніння окремих ділянок шкіри рук, обличчя, шиї або неприродна блідість [5].

Огляд водія транспортного засобу на стан сп'яніння може бути проведено як патрульним поліцейським безпосередньо на місці зупинки транспортного засобу з використанням спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом, так і лікарем закладу охорони здоров'я. А у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку.

У випадку, коли водій транспортного засобу відмовляється від проходження огляду на стан сп'яніння безпосередньо на місці зупинки або не погоджується з результатами проведеного патрульним поліцейським огляду, такий огляд проводиться в найближчому закладі охорони здоров'я, якому надано право на його проведення згідно зі ст. 266 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У випадках, коли в процесі дорожньо-транспортної події постраждали люди, настала смерть або заподіяно тілесні ушкодження, проведення огляду на стан сп'яніння учасників цієї події є обов'язковим і проводиться безпосередньо у закладі охорони здоров'я.

Проведення огляду на стан алкогольного сп'яніння патрульним поліцейським і оформлення його результатів відбувається із дотриманням ряду вимог:

- по-перше, огляд проводиться за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом;

- по-друге, огляд на стан алкогольного сп'яніння водія транспортного засобу здійснюється патрульними поліцейськими, які пройшли спеціальну підготовку і мають спеціальні знання;

- по-третє, спеціальні технічні засоби, які застосовуються патрульними поліцейськими, повинні мати сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку робочого засобу вимірювальної техніки.

- по-четверте, огляд стану сп'яніння особи проводиться з дотриманням інструкції з експлуатації спеціального технічного засобу та документуванням результатів на паперових та електронних носіях, звісно, за умови, що цей технічний пристрій має такі можливості.

- по-п'яте, перед проведенням огляду на стан сп'яніння патрульний поліцейський зобов'язаний поінформувати особу, яка підлягає огляду на стан сп'яніння,

щодо порядку застосування спеціального технічного засобу та на її вимогу надати сертифікат відповідності та свідоцтво про перевірку робочого засобу вимірвальної техніки.

– по-шосте, огляд на стан сп'яніння на місці зупинки транспортного засобу обов'язково проводиться в присутності двох понятих.

Забороняється залучати понятими інших патрульних поліцейських та осіб, щодо неупередженості яких виникають сумніви.

– по-сьоме, встановлення стану алкогольного сп'яніння здійснюється на підставі огляду, який проводиться згідно з вимогами “Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції” патрульним поліцейським з використанням спеціальних технічних засобів, показники яких після проведення тесту мають цифровий показник більше ніж 0,2 проміле алкоголю у крові.

– по-восьме, форма направлення на огляд водія транспортного засобу з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, дуже проста і наведена в додатках до Інструкції. Вона повинна містити назву документа, назву закладу охорони здоров'я, дату та час складання, відомості про особу, щодо якої вона складена (П.І.Б., дата народження, місце проживання), документ, завдяки якому встановлено особу. Наступним кроком зазначаються ознаки сп'яніння виявлені візуально патрульним поліцейським. Наступна графа містить назву та номер, реквізити документів, що підтверджують перевірку застосовуваного для дослідження технічного приладу. Надалі результати огляду, серія та номер протоколу про адміністративне правопорушення, складеного патрульним поліцейським. Наступна графа – це відомості про особу (посада, найменування підрозділу Національної поліції України, спеціальне звання, П.І.Б., серія та номер службового посвідчення, підпис), яка доставила правопорушника на огляд до медичного закладу, та підпис уповноваженої особи.

– по-дев'яте, патрульний поліцейський з метою забезпечення істинності результатів медичного огляду зобов'язаний доставити водія транспортного засобу до найближчого закладу охорони здоров'я не пізніше як після двох годин з моменту затримання.

– по-десяте, результати огляду на стан сп'яніння водія транспортного засобу, проведеного патрульним поліцейським, зазначаються в акті огляду на стан алкогольного сп'яніння з використанням спеціальних технічних засобів.

В акті відображається назва документу, підстави, за яких проведено огляд, назва та номер спеціального-технічного засобу, отримані результати, відмітка, про згоду або незгоду особи із результатами та її підпис або відмітка про відмову підпису. Також містяться відомості про понятих, які були залучені до проведення огляду. І на завершення відомості щодо патрульного поліцейського (посада, найменування підрозділу Національної поліції України, спеціальне звання, П.І.Б. та підпис), який склав акт.

У випадках, коли факт знаходження водія в стані сп'яніння встановлено, результати проведеного патрульним поліцейським огляду обов'язково зазначаються у протоколі про адміністративне правопорушення, до якого долучається акт огляду.

Акт огляду складається у двох примірниках, один надається водію, а другий залишається у патрульного поліцейського та/або долучається до протоколу про адміністративне правопорушення. В тих випадках, коли використаний технічний

засіб обладнаний пристроєм для друку, отримані результати обов'язково роздруковують та долучають до протоколу про адміністративне правопорушення;

– по-одинадцяте, оформлення матеріалів огляду на стан сп'яніння водія транспортного засобу відбувається виключно з дотриманням норм чинного законодавства;

– по-дванадцяте, у випадку наявності у патрульного поліцейського підстав вважати, що водій транспортного засобу перебуває у стані наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, згідно з ознаками, визначеними в пункті 4 розділу I Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, патрульний поліцейський зобов'язаний доставити цю особу до найближчого закладу охорони здоров'я [6].

Відповідно до чинного законодавства перелік установ та закладів охорони здоров'я, яким надається право проведення огляду на стан сп'яніння водіїв, затверджується Міністерством охорони здоров'я України, Міністерством охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, начальниками структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Медичний огляд також можна проводити в спеціально обладнаних пересувних пунктах (автомобілях), що належать закладам охорони здоров'я і відповідають установленим МОЗ вимогам.

Огляд на стан сп'яніння в медичних закладах проводиться лікарем зазначеного закладу, а у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов тематичне вдосконалення за відповідною програмою згідно з чинним законодавством. Безпосередньою метою такого огляду є встановлення наявності або відсутності в обстежуваної особи стану сп'яніння.

Лікар (фельдшер) зобов'язаний пересвідчитися в особі, яку буде оглядати. З цією метою він перевіряє у неї документи (паспорт, особисте посвідчення, посвідчення водія тощо) (за наявності). Документом може виступити будь-який матеріальний носій, на якому міститься фотографічне зображення та інформація про особу.

Відсутність у особи, яку перевіряють, документів не може бути причиною для відмови у проведенні огляду на стан сп'яніння. В такому випадку в акті медичного огляду ретельно описують зовнішні ознаки особи, яку оглядають, а також те, що анкетні відомості записані з її слів. У разі надходження документів дані про оглянуту особу долучають до акта медичного огляду.

Проведення лабораторних досліджень для визначення наркотичного засобу або психотропної речовини обов'язкове. Метою такого дослідження є виявлення або уточнення наявних речовин, які здатні вводити особу в стан наркотичного сп'яніння.

Вся вимірювальна техніка та обладнання, яке використовується в закладах охорони здоров'я, для лабораторних досліджень, повинні відповідати ряду вимог, а саме бути дозволені МОЗ, мати сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку.

Зразки біологічного походження для лабораторних досліджень відбирають у два контейнери. Один зразок використовують для первинного лабораторного дослідження, інший зберігається протягом 90 днів.

За збереження та транспортування контейнерів з біологічними зразками до іншого закладу охорони здоров'я, цілісність пломбування відповідає заклад

охорони здоров'я, у якому проводився відбір біологічних зразків. Зразками для досліджень з метою визначення можливого наркотичного сп'яніння можуть виступати виділення людського організму (слина, сеча, кров) та змиви з поверхні губ, шкіряного покриву обличчя і рук [7].

У випадках, коли учасники дорожньо-транспортної пригоди перебувають в непритомному стані або з тяжкими ушкодженнями, обов'язково проводиться дослідження біологічних зразків на вміст алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин у тих закладах охорони здоров'я, куди їх доставили. За отриманими результатами огляду на стан сп'яніння та лабораторними дослідженнями встановлюється діагноз, який вноситься до акта медичного огляду. Висновок щодо результатів медичного огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції видається на підставі акта медичного огляду.

Акт медичного огляду складається із назви документу і називається він "Висновок" щодо результатів медичного огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, відомостей про заклад охорони здоров'я, дати складення документу, відомостей про обстежувану особу та документа, який підтверджує особистість. Відомості про особу поліцейського, який ініціював перевірку, а також відомості про особу, яка доставила особу на обстеження. Відомості про лікаря, який проводив обстеження, та назва закладу охорони здоров'я, де відбулося обстеження. Висновок щодо результатів огляду повідомляється особі у присутності поліцейського, який її доставив, про що зазначається у висновку. Наприкінці документ підписують обстежуваний та лікар, який проводив огляд, і засвідчують печаткою.

Усі записи в акті медичного огляду та висновку щодо результатів медичного огляду особи на стан сп'яніння повинні бути чіткими та зрозумілими, не допускається використання загальних формулювань за зразком "норма, у допустимих межах і т.ін.". Акт медичного огляду особи складається в одному примірнику, який залишається в закладі охорони здоров'я. На відміну від акта, висновок медичного огляду особи на стан сп'яніння складається в усіх випадках безпосередньо після огляду особи у трьох примірниках: перший примірник видається під підпис поліцейському, який доставив особу на огляд, другий видається особі, яку оглядали, а третій залишається в закладі охорони здоров'я.

Кожний випадок огляду на стан сп'яніння у закладі охорони здоров'я реєструється в журналі реєстрації медичних оглядів осіб з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. В ньому зазначається назва, дата початку і закінчення журналу. Далі, заносяться відомості у відповідні графи. 1. Порядковий номер; 2. Дата та час огляду; 3. Ким направлена особа; 4. Прізвище, ім'я, по батькові; 5. Дата народження (число, місяць, рік); 6. Місце проживання, контактний телефон; 7. Назва, серія та номер документа, що посвідчує особу, яку направлено на огляд (за наявності); 8. Діагноз; 9. Прізвище та підпис лікаря (фельдшера), який проводив огляд; 10. Особи, які отримали перший і другий примірники акта (П.І.Б., підпис).

Висновки медичного огляду осіб на стан сп'яніння, складені з недотриманням вимог Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, вважаються недійсними.

Організація матеріального забезпечення закладів охорони здоров'я бланками акта медичного огляду, висновку щодо результатів медичного огляду особи на стан сп'яніння покладається на Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, начальників структурних підрозділів з питань охорони здоров'я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій. Відсутність цих бланків у жодному разі не може бути приводом для відмови в огляді особи на стан сп'яніння.

Таким чином, знання законодавчої бази та дотримання процесуальних правил і криміналістичних рекомендацій щодо порядку виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного чи наркотичного сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, сприятиме підвищенню результативності роботи патрульної поліції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=104403&libid=.
2. Управління безпеки дорожнього руху. Статистика аварійності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sai.gov.ua/ua/ua/static/21.htm>
3. *Музыка А.А.* Использование специальных знаний в области наркологии в процессе расследования уголовных дел / А.А. Музыка // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1985. – Вып. 30. – С. 100.
4. *Степин В.С.* Возможности криминалистического распознавания наркоманов по признакам внешности, измененным под влиянием наркотических средств / В.С. Степин // Проблемы борьбы с организованной преступностью. – М., 1990. – С. 103–110.
5. Памятка сотрудникам органов внутренних дел по борьбе с наркоманией. Управление уголовного розыска МВД УССР. – К., 1987. – 12 с.
6. Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : наказ МВС України №1452/735 від 09.11.2015.
7. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. – К. : Юрінком Інтер, 2005. –216 с. – С. 114–115.

Отримано 25.11.2015